

Náhodná veličina — motivace

Často lze výsledek náhodného pokusu vyjádřit číslem:

- číslo, které padlo na kostce,
- výška náhodně vybraného studenta,
- čas strávený čekáním na metro,
- délka života člověka,
- počet gólů v zápase,
- počet zkoušek, které dopadnou na výborně, ...

Příklad děti

Příklad (Děti)

Uvažujme náhodně vybranou rodinu, která má tři děti. Zaved'me náhodné veličiny

- X určuje počet dcer a
- Y je počet starších bratrů nejmladšího dítěte.

Prozkoumejme náhodné veličiny X a Y .

Prostor elementárních jevů Ω je dán výčtem pohlaví dětí od nejstaršího do nejmladšího (uspořádané trojice).

$$\Omega = \{SSS, SSD, SDS, DSS, DDS, DSD, SDD, DDD\}$$

(S je syn, D je dcera).

Náhodná veličina

- číselně vyjádřený výsledek náhodného pokusu
- předem **neznáme** její hodnotu

Definice

Náhodná veličina je funkce, která zobrazuje elementární jevy $\omega \in \Omega$ na reálná čísla.

- většinou značíme písmenky X, Y, Z atd.
- každému elementárnímu jevu ω přiřadí reálné číslo (převádí elementární jevy (abstraktními objekty) na čísla)
- její hodnota $X(\omega)$ se liší podle toho, který elementární jev $\omega \in \Omega$ nastal
- víme-li, který ω nastal, známe hodnotu náhodné veličiny $X(\omega)$

Příklad děti — pokrač.

ω	$X(\omega)$	$Y(\omega)$
SSS	0	2
SSD	1	2
SDS	1	1
DSS	1	1
DDS	2	0
DSD	2	1
SDD	2	1
DDD	3	0

Vidíme, jakých hodnot X a Y nabývají, a uměli bychom spočítat, s jakými pravděpodobnostmi.

Rozdělení náhodné veličiny

Rozdělení náhodné veličiny X charakterizuje

- jakých hodnot může náhodná veličina X nabývat
- a s jakými pravděpodobnostmi.

Značení

$$P[X = x] \equiv P(\{\omega \in \Omega : X(\omega) = x\}) \quad \text{pro } x \in \mathbb{R},$$

$$P[X \leq x] \equiv P(\{\omega \in \Omega : X(\omega) \leq x\}) \quad \text{pro } x \in \mathbb{R},$$

$$P[X \in B] \equiv P(\{\omega \in \Omega : X(\omega) \in B\}) \quad \text{pro } B \subseteq \mathbb{R}$$

Předpis, který nám pro každou $B \subset \mathbb{R}$ udává $P[X \in B]$, se nazývá rozdělení náhodné veličiny X .

Distribuční funkce

Definice

Distribuční funkce F náhodné veličiny X je funkce $\mathbb{R} \rightarrow \langle 0, 1 \rangle$ definovaná předpisem

$$F(x) = P[X \leq x] \quad \text{pro } x \in (-\infty, \infty).$$

- hodnota $F(x)$ je pst, že X nepřekročí x
- distribuční funkce **jednoznačně určuje** rozdělení X známe-li $F(x)$ pro každé $x \rightsquigarrow$ dokážeme spočítat $P[X \in B]$ pro libovolnou $B \subset \mathbb{R}$
- někdy značení F_X

Vlastnosti distribuční funkce

Věta

Distribuční funkce F splňuje

- 1 je neklesající; tj.

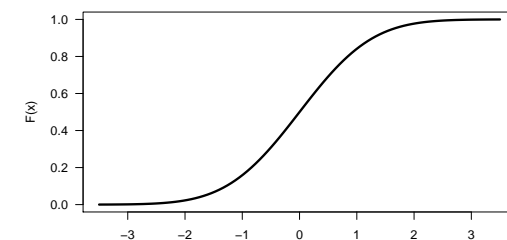
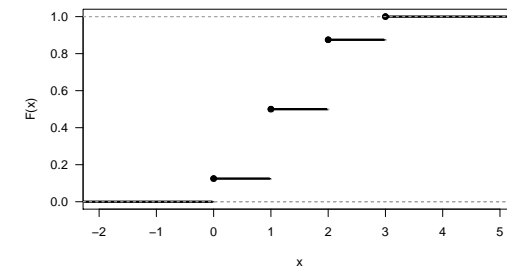
$$x_1 < x_2 \Rightarrow F(x_1) \leq F(x_2),$$

- 2 je zprava spojitá,
- 3 $F(x)$ se blíží k 0 pro $x \rightarrow -\infty$, tj.

$$\lim_{x \rightarrow -\infty} F(x) = 0,$$

- 4 $F(x)$ se blíží k 1 pro $x \rightarrow \infty$, tj.

$$\lim_{x \rightarrow \infty} F(x) = 1.$$

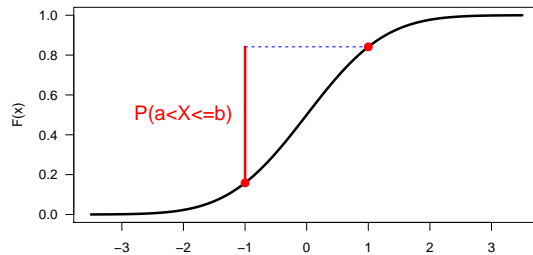

Věta

- 1 Pro $a < b$ je

$$P[a < X \leq b] = F(b) - F(a).$$

- 2 $P[X = b]$ rovna velikosti skoku funkce F v bodě b .
Speciálně, je-li F v bodě b spojitá, pak $P[X = b] = 0$.

Význam předchozí věty

Ze znalosti distribuční funkce F jsme schopni okamžitě spočítat

- pravděpodobnost konkrétní hodnoty

$$P[X = a], \quad P[X = b],$$

- pravděpodobnost, že je X větší (menší, větší rovno, menší rovno) než dané číslo

$$P[X \leq a], \quad P[X < a], \quad P[X > a], \quad P[X \geq a],$$

- pravděpodobnost, s jakou X leží v nějakém intervalu

$$P[a < X \leq b], \quad P[a < X < b], \quad P[a \leq X \leq b], \quad P[a \leq X < b].$$

Význam náhodných veličin

Náhodné veličiny

- převádějí abstraktní a většinou neznámou Ω na čísla $\rightsquigarrow$ pracuje se s nimi lépe
ve složitějších situacích je těžké rozumně popsat $\omega \rightsquigarrow$ nevadí nám to, stačí nám znát rozdělení X a pracovat na reálných číslech
- slouží jako **model** pro naše empirická pozorování (data)
- v teorii pravděpodobnosti s nimi pracujeme teoreticky $\rightsquigarrow$ jejich rozdělení považujeme za dané a zkoumáme jejich vlastnosti
- ve statistice se snažíme cosi usoudit o jejich neznámém rozdělení na základě konkrétních realizací

Různé „druhy“ náhodných veličin

Diskrétní náhodná veličina

- může nabývat jen **konečně** nebo **spočetně** mnoha různých hodnot
- počty (četnosti), indikátory jevů apod.
- počet gólů v zápase, počet bodů na testu, ...

Spojitá náhodná veličina

- může nabývat **nespočetně mnoha** různých hodnot — hodnoty z nějakého intervalu v $\mathbb{R}$ nebo celé $\mathbb{R}$
- každá konkrétní hodnota má nulovou pravděpodobnost (nelze mluvit o pravděpodobnosti konkrétní hodnoty)
- výsledek měření: koncentrace látky ve vzorku, výška náhodně vybraného člověka ...

Rozdělení diskrétní náhodné veličiny

- mluvíme o **diskrétním rozdělení**
- rozdělení charakterizováno výčtem možných hodnot $x_1, x_2, \dots$ a jejich pravděpodobnostmi $p_1, p_2, \dots$, kde $p_k = P[X = x_k] > 0$
- tabulka rozdělení

hodnota	x_1	x_2	$\dots$
pravděpodobnost	p_1	p_2	$\dots$

- musí platit

$$\sum_j p_j = 1, \quad p_j \in (0, 1)$$

Příklad děti

Připomenutí: Uvažujeme rodinu se třemi dětmi, X je počet dcer.

Rozdělení X : Náhodná veličina X může nabývat hodnot 0, 1, 2, 3, a to s následujícími pravděpodobnostmi

x	0	1	2	3
$P(X = x)$	$\frac{1}{8}$	$\frac{3}{8}$	$\frac{3}{8}$	$\frac{1}{8}$

Výpočet:

$$P[X = 0] = \frac{|\{SSS\}|}{8} = \frac{1}{8}, P[X = 1] = \frac{|\{SSD, SDS, DSS\}|}{8} = \frac{3}{8}$$

atd.

Distribuční funkce diskrétní veličiny

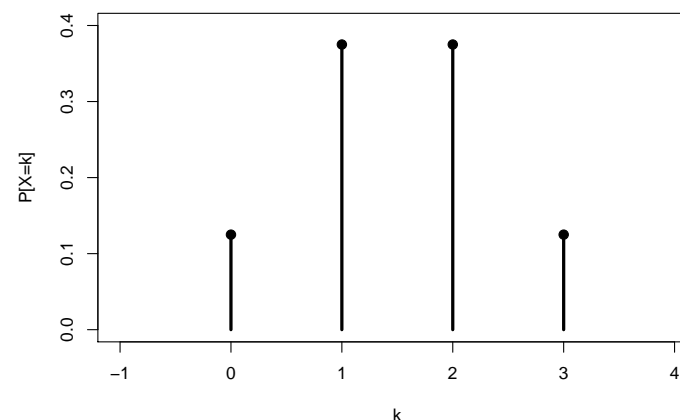
Distribuční funkce

$$F(x) = \sum_{j: x_j \leq x} p_j$$

- je po částech konstantní mezi jednotlivými x_j ,
- v každém bodě x_j má skok o velikosti p_j ,
- je nulová pro $x < \min_j x_j$.

Příklad děti

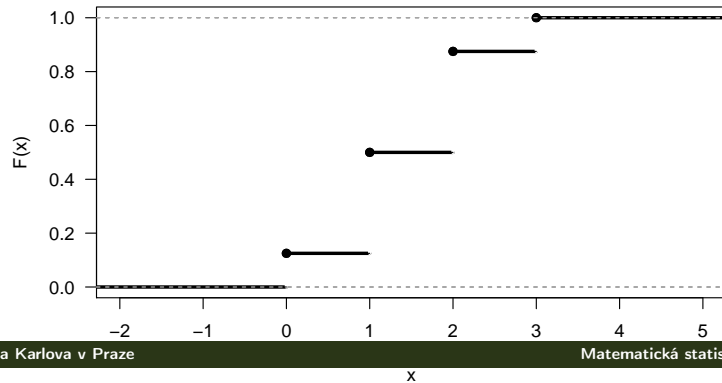
Znázornění pravděpodobností (rozdělení)

Příklad děti

Distribuční funkce veličiny X :

- má skoky v bodech 0, 1, 2, 3 o velikostech $\frac{1}{8}, \frac{3}{8}, \frac{3}{8}, \frac{1}{8}$
- je nulová pro $x < 0$ a rovna jedné pro $x \geq 3$.

Hustota

Necheť X je **spojitá** náhodná veličina. Pak její distribuční funkce F je **spojitá a také diferencovatelná** (skoro všude).

Definice

Pro spojitou náhodnou veličinu X s distribuční funkcí F existuje funkce f taková, že

$$F(x) = \int_{-\infty}^x f(t) dt.$$

Funkci f nazýváme **hustota** náhodné veličiny X .

Platí

$$f(x) = F'(x),$$

tj. hustota je derivací distribuční funkce (a naopak, distribuční funkce je primitivní funkcí k hustotě).

Spojitá náhodná veličina

Spojitá náhodná veličina může nabývat **nespočetně mnoha různých** hodnot

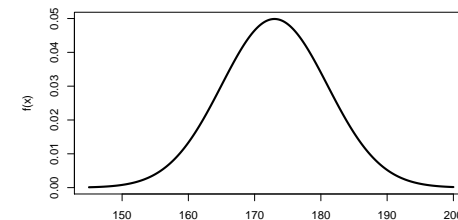
- hodnoty z nějakého intervalu reálných čísel, nebo jakékoli reálné číslo
- každá konkrétní hodnota má nulovou pravděpodobnost

Příklady

- výsledek nějakého měření, který může nabývat velkého počtu hodnot uvnitř nějakého konečného či nekonečného intervalu
- výška, hladina cholesterolu v krvi, rychlost molekuly plynu
- nelze mluvit o pravděpodobnost jednotlivých hodnot (je jich nespočetně)
- většinou nelze rozumně popsat ω a Ω , stačí nám ale chování X

Význam hustoty

- hustota popisuje, jakých hodnot X nabývá a s jakými pravděpodobnostmi,
- $f(x)$ ukazuje, jak často padá X do úzkého okolí bodu x

- velké hodnoty v oblastech, kam X padá častěji, malé hodnoty v oblastech, kam X padá méně často, a nulové hodnoty v oblastech, kam X nepadá nikdy.

Vlastnosti hustoty

Každá hustota f musí splňovat

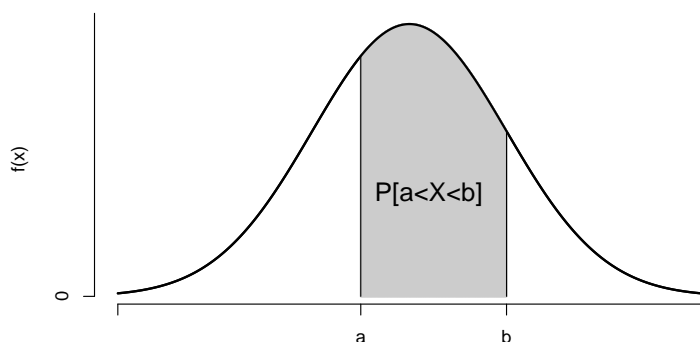
- je nezáporná, tj.

$$f(x) \geq 0 \text{ pro všechna } x \in \mathbb{R},$$

- celková plocha pod hustotou je rovna jedné, tj.

$$\int_{-\infty}^{\infty} f(x) dx = 1.$$

Hustota

Vlastnosti hustoty

Pro spojitou náhodnou veličinu X platí:

Věta

- 1 Pravděpodobnost, že X nabude konkrétní hodnoty je nulová, tj. $P[X = a] = 0$ pro všechna $a \in \mathbb{R}$.
- 2 Pro $a < b$ platí

$$P[a < X \leq b] = P[a < X < b] = P[a \leq X \leq b] = P[a \leq X < b]$$

a

$$P[a < X < b] = F(b) - F(a) = \int_a^b f(x) dx,$$

tj. pravděpodobnost, že X padne do nějakého intervalu, je dána plochou pod hustotou mezi krajními body intervalu.

Vlastnosti hustoty (pokrač.)

Věta

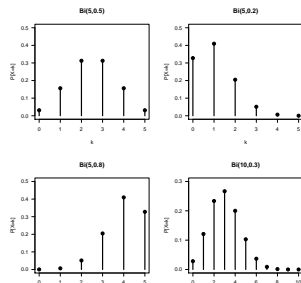
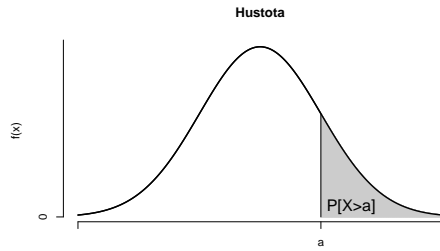
- 3 Podobně,

$$P[X < b] = P[X \leq b] = F(b) = \int_{-\infty}^b f(x) dx,$$

$$P[X > a] = P[X \geq a] = 1 - F(a) = \int_a^{\infty} f(x) dx.$$

- 4 Hustota je na intervalu (a, b) nulová právě tehdy, když X do tohoto intervalu nemůže padnout, tj.

$$f(x) = 0 \text{ pro všechna } x \in (a, b) \Leftrightarrow P[a < X < b] = 0.$$

Příklad – Maxwellovo rozdělení

Maxwellovo rozdělení udává rozdělení rychlosti částic ideálního plynu (rychlost = spojitá náhodná veličina) v trojrozměrném prostoru.

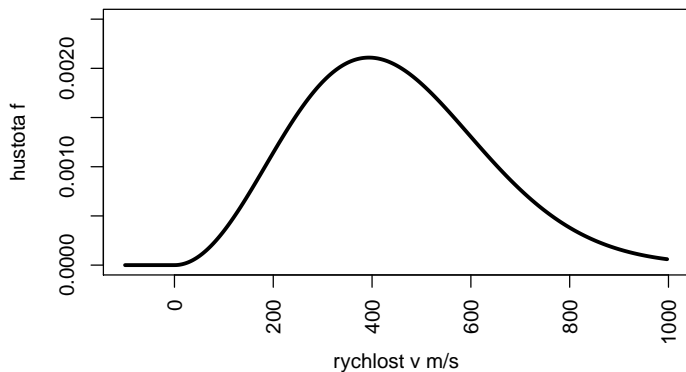
Hustota je dána vzorcem

$$f(x) = \frac{2}{a^3\sqrt{2\pi}}x^2e^{-\frac{x^2}{2a^2}}$$

pro $x > 0$ ($f(x) = 0$ pro $x < 0$), kde $a = \sqrt{\frac{kT}{m}}$, k je Boltzmannova konstanta, T je teplota [K] a m je hmotnost molekuly [kg].

Hustota Maxwellova rozdělení

Hustota rychlosti molekuly O₂ při 25°C.

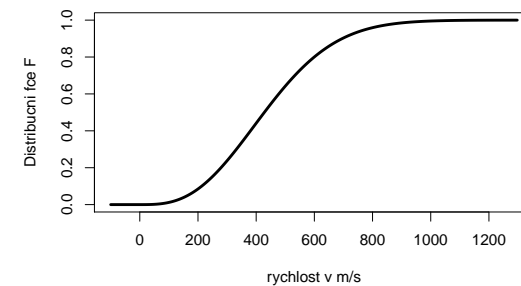

Distribuční funkce

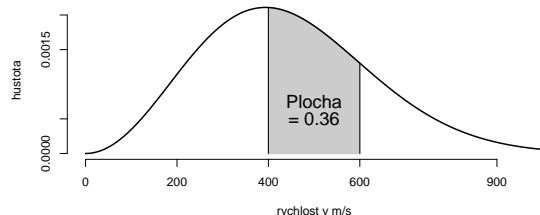
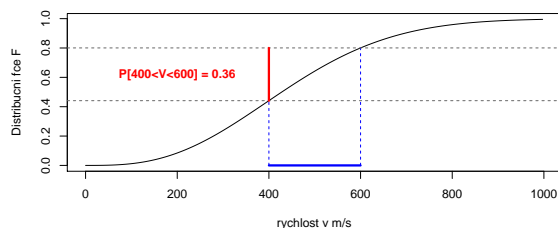
Distribuční funkce má tvar

$$F(x) = P(X \leq x) = \frac{1}{a^3\sqrt{2\pi}} \int_0^x z^2 e^{-z^2/2a^2} dz,$$

(počítá se numericky)

Určení pravděpodobnosti daného rozmezí

Charakteristiky náhodných veličin

- Hustota a distribuční funkce popisují celé rozdělení náhodné veličiny se vším všudy. ↔ To je často příliš mnoho podrobností
- Někdy nás zajímá jen nějaký aspekt rozdělení náhodné veličiny, který se dá popsat jedním číslem
  - ↳ očekávaná hodnota
  - ↳ variabilita možných hodnot,
  - ↳ hodnota, nad níž leží jen malé procento možných hodnot apod.
- **číselné charakteristiky** rozdělení

Shrnutí

Náhodná veličina je důležitý pojem, se kterým se budeme ve zbytku přednášky často setkávat.

Každá náhodná veličina má **distribuční funkci**, která umožňuje spočítat pravděpodobnost, s jakou náhodná veličina padne do libovolného zadaného intervalu (případně nějaké složitější oblasti).

Náhodné veličiny (zjednodušeně) dělíme na:

diskrétní: pravděpodobnosti jednotlivých hodnot udává **pravděpodobnostní funkce**,

spojité: pravděpodobnosti jednotlivých hodnot jsou nulové, ale pravděpodobnost intervalu snadno spočítáme jako integrál **hustoty**.

Střední hodnota

Střední hodnota náhodné veličiny

Definice

- 1 **Střední hodnotou** diskrétní náhodné veličiny X , která nabývá hodnot $x_1, x_2, \dots$ s pravděpodobnostmi $p_1, p_2, \dots$, rozumíme součet

$$EX = \sum_i p_i x_i,$$

- 2 **Střední hodnotou** spojité náhodné veličiny X s hustotou $f(x)$ rozumíme integrál

$$EX = \int_{-\infty}^{\infty} x f(x) dx,$$

Střední hodnota

Střední hodnotu EX lze chápat

- jako „průměrnou“ (očekávanou) hodnotu veličiny X , kolem níž náhodná veličina náhodně kolísá,
- míru polohy, populační průměr,
- vážený průměr všech možných hodnot
- jako těžiště možných hodnot

Poznámka:

- střední hodnota existuje, je-li příslušný integrál (součet) konečný
- budeme pracovat jen s náhodnými veličinami, pro které střední hodnota existuje

Příklad — Maxwelllovo rozdělení

Střední rychlost molekuly

$$EX = \int_0^{\infty} x f(x) dx = \frac{2}{a^3 \sqrt{2\pi}} \int_0^{\infty} x^3 e^{-\frac{x^2}{2a^2}} dv = \sqrt{\frac{8}{\pi}} a.$$

Pro $a = \sqrt{\frac{kT}{m}}$ dostaneme

$$EV = \sqrt{\frac{8}{\pi} \cdot \frac{kT}{m}},$$

tedy střední rychlost molekul je přímo úměrná odmocnině z teploty a nepřímo úměrná odmocnině z hmotnosti molekul.

Příklad – děti

Příklad: Připomenutí: Uvažujeme rodinu s třemi dětmi a náhodnou veličinu X (počet dcer). Spočítejme střední počet dcer EX .

Měli jsme: X je diskrétní, nabývá hodnot 0, 1, 2, 3 (to jsou x_i) s psmi po řadě $\frac{1}{8}, \frac{3}{8}, \frac{3}{8}, \frac{1}{8}$ (to jsou p_i).

$$EX = \sum_{i=1}^K p_i x_i = 0 \cdot \frac{1}{8} + 1 \cdot \frac{3}{8} + 2 \cdot \frac{3}{8} + 3 \cdot \frac{1}{8} = \frac{3+6+3}{8} = 1.5$$

Střední počet dcer v rodině se třemi dětmi je 1.5.

Očekávaný počet dcer v rodině je 1.5.

Střední hodnota – poznámky

Poznámky:

- Náhodná veličina nemusí nikdy nabývat své střední hodnoty.

Příklad: příklad děti ($EX = 1.5$ dcer), hod kostkou ...

- Podobně lze počítat $Eg(X)$, kde g je nějaká funkce (tj. např. $EX^2, E\sqrt{X}$ apod.).

$$Eg(X) = \begin{cases} \sum_i g(x_i) p_i & \text{pro diskrétní n.v.}, \\ \int_{-\infty}^{\infty} g(x) f(x) dx & \text{pro spojitou n.v.} \end{cases}$$

Rozptyl náhodné veličiny

Definice

Rozptylem náhodné veličiny X rozumíme hodnotu výrazu

$$\text{var } X = E(X - EX)^2.$$

- míra variability
- střední kvadratická odchylka X od EX
- udává velikost kolísání (variabilitu) kolem střední hodnoty
  - rozptyl je malý $\iff X$ padá s velkou pravděpodobností blízko své střední hodnoty
  - rozptyl je velký $\iff X$ často padá daleko od své střední hodnoty

Směrodatná odchylka náhodné veličiny

Definice

Směrodatnou odchylkou σ_X náhodné veličiny X rozumíme odmocninu z rozptylu, t.j. $\sqrt{\text{var } X}$.

- směrodatná odchylka má stejný fyzikální rozměr jako veličina X
- rozptyl je vyjádřen v jednotkách²

Výpočet rozptylu

Platí

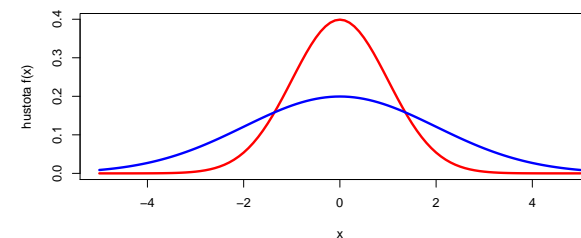
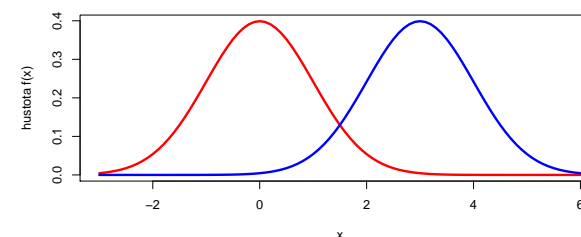
$$\text{var } X = EX^2 - (EX)^2$$

- pro diskrétní veličinu X

$$\text{var } X = \sum_i x_i^2 p_i - \left(\sum_i x_i p_i \right)^2,$$

- pro spojitou veličinu X

$$\text{var } X = \int_{-\infty}^{\infty} x^2 f(x) dx - \left(\int_{-\infty}^{\infty} x f(x) dx \right)^2.$$

Vlastnosti střední hodnoty a rozptylu

Pro náhodnou veličinu X a $a, b \in \mathbb{R}$ platí

- 1 Je-li $X = a$, pak $EX = a$ a $\text{var } X = 0$.
- 2 Platí

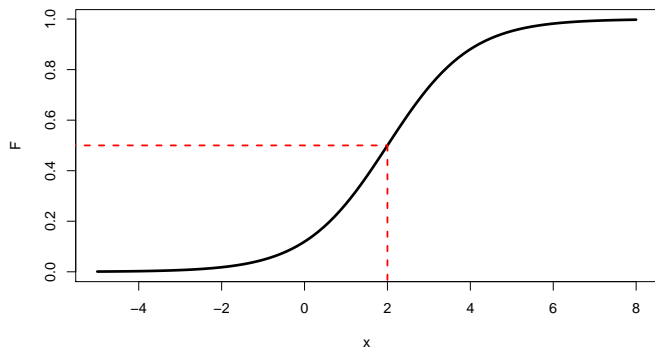
$$E(a + bX) = a + bEX, \quad \text{var}(a + bX) = b^2 \text{var } X.$$

- 3 $\text{var } X \geq 0$ a rovnost nastane pouze, je-li X konstantní.

Výpočet mediánu spojitého rozdělení

Je-li distribuční funkce F rostoucí a spojitá, pak

$$m_X = \text{med}X = F^{-1}(1/2)$$

Medián náhodné veličiny

Definice

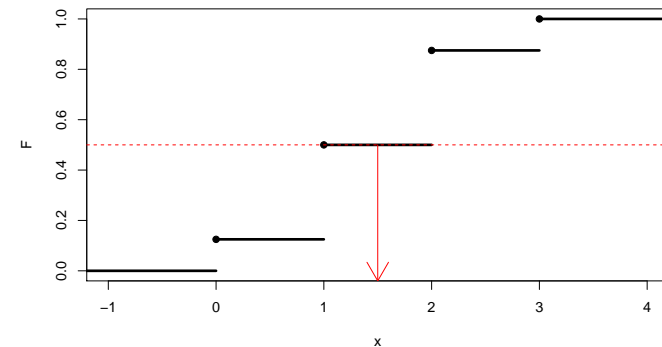
Mediánem náhodné veličiny X rozumíme kterékoli reálné číslo m_X , které splňuje

$$P[X \leq m_X] \geq \frac{1}{2} \quad \text{a zároveň} \quad P[X \geq m_X] \geq \frac{1}{2}.$$

- míra polohy podobně jako střední hodnota
- medián je bod, který náhodná veličina **v polovině případů nedosáhne** a **v polovině případů přesáhne**

Obecná situace

Jestliže není F rostoucí, pak může definici mediánu vyhovovat celý interval čísel $\rightsquigarrow$ vezmeme jeho střed

Vlastnosti mediánu

Pro náhodnou veličinu X a $a, b \in \mathbb{R}$ platí:

1 Platí

$$\text{med}(a + bX) = a + b \cdot \text{med}X$$

2 Je-li g rostoucí nebo klesající funkce, pak

$$\text{med } g(X) = g(\text{med}X).$$

3 Má-li náhodná veličina X symetrické rozdělení (hustota je symetrická kolem nějakého bodu $a \in \mathbb{R}$), pak

$$EX = a = \text{med}X$$

Kvantily — příklad

Příklad (Výška chlapců)

Předpokládejme, že výška desetiletých chlapců v cm je náhodná veličina X s normálním rozdělením $N(136.1, 6.4^2)$. Jakou výšku by musel mít Váš desetiletý syn, aby patřil k 5 % nejvyšších v populaci?

Zajímá nás q takové, že $P(X > q) = 0.05$. Odtud

$$0.95 = P(X < q) = P\left(\frac{X - 136.1}{6.4} < \frac{q - 136.1}{6.4}\right).$$

Proto

$$1.645 = \frac{q - 136.1}{6.4}$$

a odtud $q = 146.6$ cm.

Kvantil náhodné veličiny

Kvantil je zobecnění mediánu.

Definice

Nechť je dáno číslo $\alpha \in (0, 1)$. α -kvantilem náhodné veličiny X rozumíme kterékoli reálné číslo $q_X(\alpha)$, které splňuje

$$P[X \leq q_X(\alpha)] \geq \alpha \quad \text{a zároveň} \quad P[X \geq q_X(\alpha)] \geq 1 - \alpha.$$

- pro $\alpha = 1/2$ dostaneme medián
- α -kvantil je bod, který náhodná veličina ve 100α % případů nedosáhne a v $100(1 - \alpha)$ % případů přesáhne
- je to hodnota, pod kterou je 100α % pravděpodobnosti
- je-li distr. fce F rostoucí a spojitá, pak existuje právě jeden α -kvantil

$$q_X(\alpha) = F_X^{-1}(\alpha)$$

Shrnutí: charakteristiky náh. vel.

Charakteristiky náhodných veličin obvykle dělíme na:

míry polohy: průměr, medián, modus, kvantily, ... ,

míry variability (měřítka): rozptyl, směrodatná odchylka, rozdíly mezi kvantily, ...

Míry polohy obvykle „následují“ posunutí i vynásobení konstantou.

Míry variability obvykle reagují pouze na vynásobení konstantou (změnu měřítka) a při posunutí se obvykle nezmění.